

ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ ВИКЛАДАЧА ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ ДО РОЛІ ФАСИЛІТАТОРА

Козич І. В.

*кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри педагогіки та психології освітньої діяльності
Запорізький національний університет
вул. Жуковського, 66, Запоріжжя, Україна
orcid.org/0000-0002-4844-9785
kozich.irina@gmail.com*

Ключові слова: *фасилітація,
педагогічна фасилітація,
технологія, принципи
фасилітації.*

Зміст статті полягає в дослідженні психолого-педагогічних аспектів підготовки викладача закладу вищої освіти до ролі фасилітатора. Сучасні суспільні тенденції формують соціальне замовлення на зміст фахової підготовки студентів та постійний саморозвиток педагогів, які, відповідаючи вимогам часу, мають не тільки орієнтуватися у новітніх освітніх технологіях, а й набувати відповідних навичок та вмій. Цьому сприяє особистісно орієнтований підхід у навчанні та викладанні у вищій школі. Він став основою для напрацювань різноманітних технологій, зокрема фасилітації. Розглянуто основні завдання педагогічної фасилітації у закладі вищої освіти, професійно-діяльнісні якості викладача як фасилітатора, науково-теоретичні підходи вітчизняних дослідників до зазначеної проблеми. Фасилітація, з одного боку, трактується як процес, що спрямований на підвищення швидкості або продуктивності суб'єкта діяльності внаслідок актуалізації його свідомості, а з іншого – як група особистісних умінь або інструментів, що дають змогу ефективно організувати групову роботу. Педагогічна фасилітація – специфічний вид педагогічної діяльності викладача, яка має на меті допомагати студенту в усвідомленні себе як самоцінності, підтримувати його прагнення до саморозвитку, самореалізації, самовдосконалення. Поняттєве поле феномену фасилітації представлено такими варіативами, як: соціальна фасилітація; педагогічна; фасилітуюча позиція; фасилітативність особистості; фасилітаційне спілкування; фасилітація як важливий чинник ефективного спілкування у контексті самоактуалізації особистості; фасилітаційна взаємодія. У контексті вищої освіти важливим є врахування всіх цих аспектів фасилітації. Тобто, окрім модернізації самого навчального процесу за допомогою нових методів фасилітації, важливою є підготовка нового сучасного педагога, який володіє не лише якісно новим інструментарієм, а й особистісними якостями та вміннями фасилітатора, що дають змогу підвищити ефективність і продуктивність навчання як групи, так і окремої особистості. Постає проблема зміни позиції та ролі викладача в процесі навчання, а також розвитку особистісних якостей фасилітатора у педагогів вищої школи.

PECULIARITIES OF TRAINING A TEACHER OF A HIGHER EDUCATION INSTITUTION FOR THE ROLE OF A FACILITATOR

Kozych I. V.

Candidate of Pedagogical Sciences,

Associate Professor at the Department of Pedagogy and Psychology of Educational Activity

Zaporizhzhia National University

Zhukovskoho str., 66, Zaporizhzhia, Ukraine

orcid.org/0000-0002-4844-9785

kozich.irina@gmail.com

Key words: *facilitation, pedagogical facilitation, technology, principles of facilitation, facilitating position, individual facilitation.*

The content of the article consists in the study of psychological and pedagogical aspects of training a teacher of a higher education institution for the role of a facilitator. The main tasks of pedagogical facilitation in higher education institutions, the professional qualities of a teacher as a facilitator are considered, scientific and theoretical approaches of domestic researchers to the specified problem. Facilitation, on one hand, is interpreted as a process aimed at increasing the speed or productivity of the subject of activity due to the actualization of his consciousness, and, on the other hand, as a group of personal skills or tools that make it possible to effectively organize group work. Forced distance learning, caused first by the pandemic and then by the war, led to the involvement of new digital tools for asynchronous and synchronous interaction of participants in the educational process: the MOODLE distance learning platform, electronic textbooks, audio and video materials, mobile technologies (Viber, Telegram), cloud technologies (GOOGLE disk), online boards, educational task design sites. In addition to the modernization of the educational process itself with the help of new methods of facilitation, it is important to train a new modern teacher who possesses not only qualitatively new tools, but also the personal qualities and skills of a facilitator, which make it possible to increase the effectiveness and productivity of both group and individual learning. That is why issues related to the search for ways to improve and organize the educational process of higher education institutions to increase the level of professional training are gaining relevance. In this context, a new phenomenon in pedagogy such as facilitation deserves special attention. Facilitation is the organization of the process of collective problem solving in a group, which is managed by a facilitator. It is both a process and a set of skills that allow you to effectively organize the discussion of a complex problem without wasting time and in a short period of time to carry out all the planned actions with the maximum involvement of the participants in the process. Facilitation allows you to organize a productive lesson and involve all students in learning as a conscious and creative process. The conceptual field of the phenomenon of facilitation is represented by the following variants: social facilitation, pedagogical facilitation, facilitating position, individual facilitation, facilitating communication facilitation as an important factor of effective communication in the context of self-actualization of the individual facilitating interaction in the context of higher education, it is important to consider all these aspects of facilitation. That is, in addition to the modernization of the educational process itself with the help of new methods of facilitation, it is important to train a new modern teacher who possesses not only qualitatively new tools, but also the personal qualities and skills of a facilitator, which make it possible to increase the effectiveness and productivity of both group and individual learning a separate personality. There is a problem of changing the position and role of the teacher in the learning process, as well as the development of the personal qualities of the facilitator in higher school teachers. Facilitation technology is aimed precisely at making student participation interested, motivated, and aimed at obtaining educational results.

Постановка проблеми. Вимушене дистанційне навчання, викликане спочатку пандемією, а потім війною, призвело до залучення нових цифрових інструментів асинхронної та синхронної взаємодії учасників освітнього процесу: платформи для дистанційного навчання MOODLE, електронних підручників, аудіо- та відеоматеріалів, мобільних технологій (Viber, Telegram), хмарних технологій (GOOGLE диск), онлайн-дошки, сайтів-конструкторів навчальних завдань. Саме тому актуальності набувають питання, пов'язані з пошуком шляхів удосконалення й організації навчально-виховного процесу закладів вищої освіти для підвищення рівня фахової підготовки.

З огляду на вищезазначене та з метою забезпечення конкурентоспроможності та ефективності вищої освіти її модернізація потребує зміни у таких двох основних напрямках, як зміна методів навчання й зміна позиції особистості викладача. У цьому контексті на особливу увагу заслуговує нове явище в педагогіці – фасилітація. Натепер феномен фасилітації розглядається з різних боків. З одного боку, фасилітація трактується як процес, що спрямований на підвищення швидкості або продуктивності суб'єкта діяльності внаслідок актуалізації його свідомості, а з іншого – як група особистісних умінь або інструментів, що дають змогу ефективно організувати групову роботу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Аналіз психолого-педагогічних наукових джерел з проблеми дозволяють зафіксувати доволі потужний науковий інтерес учених до різноманітних інтерпретацій фасилітації в освіті.

Так, в Україні наукові розвідки щодо феномена фасилітації в освіті було започатковано психологом П. Лушином, який використав поняття «еко-фасилітація» для висвітлення внутрішніх ресурсів людини з метою підтримки іншого суб'єкта. Це дало початок новому напрямку дослідження в Україні – педагогічній фасилітації. Цей напрям досліджень набув подальшого розвитку в освітній площині, проте наукові розробки науковців-психологів (Г. Балл, А. Гельбак, О. Кондрашихіна), які вдало поєднали елементи фасилітації та професійні техніки психолога, сприяли появі сталого наукового терміна «фасилітаційний вплив» [8].

Безпосередньо педагогічний контекст фасилітації почали досліджувати вчені у 90-ті роки минулого століття. Науковці (І. Авдєєва, О. Галіцан, В. Нестеренко) послуговуються поняттям «педагогічна фасилітація», феноменологічні ознаки якого пов'язані з тріадою професійних позицій учителя-фасилітатора, які було представлено вперше К. Роджерсом у 80-ті роки ХХ століття («я сприймаю» – «я вірю» – «я допоможу»). Безпосередньо поняття «фасилітаційна компетентність» висвітлювали Е. Гуцало та О. Фокша.

Фасилітативну діяльність педагога в контексті суб'єкт-суб'єктного підходу до педагогічної діяльності досліджує О. Левченко [6].

Мета статті – проаналізувати феномен фасилітації у закладі вищої освіти, визначити психолого-педагогічні аспекти підготовки викладача закладу вищої освіти до ролі фасилітатора.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасному педагогічному дискурсі поняття «фасилітація» (від дієслова «facilitate» – «полегшувати, сприяти, допомагати, просувати») широко використовується в аспекті міжособистісної взаємодії як феномен, який покращує якість спілкування і взаємодії між людьми, сприяє її продуктивності [1].

За визначенням Н. Волкової фасилітація – це організація процесу колективного розв'язання проблем у групі, якою керує фасилітатор. Це одночасно процес та сукупність навичок, які дозволяють ефективно організувати обговорення складної проблеми без втрат часу та за короткий термін виконати всі заплановані дії з максимальним залученням учасників процесу [2].

Концептуалізація феномену фасилітації відбулася у студіях Г. Ващенко, Г. Сковороди. Однак наукового статусу фасилітація набула у працях відомого гуманістичного психолога К. Роджерса.

Поняттєве поле феномену фасилітації представлено такими варіативами, як: соціальна фасилітація (Л. Тимоніна, В. Фрейнберг); педагогічна фасилітація (І. Авдєєва, О. Галіцан, О. Димова, Р. Димуhamетов, І. Жижина); фасилітуюча позиція (О. Фісун); фасилітативність особистості (М. Казанджи); фасилітаційне спілкування (О. Врубльовська, В. Суміна); фасилітація як важливий чинник ефективного спілкування у контексті самоактуалізації особистості (А. Адлер, Г. Балл, Е. Бернс, М. Еріксон, А. Маслоу, К. Ясперс); фасилітаційна взаємодія (І. Прокопенко, Р. Шаповал).

У контексті вищої освіти важливим є врахування всіх цих аспектів фасилітації. Тобто, окрім модернізації самого навчального процесу за допомогою нових методів фасилітації, важливою є підготовка нового сучасного педагога, який володіє не лише якісно новим інструментарієм, а й особистісними якостями та вміннями фасилітатора, що дають змогу підвищити ефективність і продуктивність навчання як групи, так і окремої особистості. Постає проблема зміни позиції та ролі викладача в процесі навчання, а також розвитку особистісних якостей фасилітатора у педагогів вищої школи.

Сучасні суспільні тенденції формують соціальне замовлення на зміст фахової підготовки студентів та постійний саморозвиток педагогів, які, відповідаючи вимогам часу, мають не тільки орієнтуватися у новітніх освітніх технологіях, а

й набувати відповідних навичок та вмій. Цьому сприяє особистісно орієнтований підхід у навчанні та викладанні у вищій школі. Він став основою для напрацювань різноманітних технологій, зокрема фасилітації.

Педагогічна фасилітація – специфічний вид педагогічної діяльності викладача, яка має на меті допомагати студенту в усвідомленні себе як самоцінності, підтримувати його прагнення до саморозвитку, самореалізації, самовдосконалення, сприяти особистісному зростанню, розкриттю здібностей, пізнавальних можливостей студента, актуалізувати ціннісне ставлення до людей, природи, національної культури на основі організації, гуманістичного, діалогічного, суб'єкт-суб'єктного спілкування, атмосфери безумовного прийняття, розуміння та довіри [5]. Педагогічна фасилітація – це умова продуктивності навчання, виховання і розвитку суб'єктів освітнього процесу за рахунок особливого стилю спілкування та власне особистості педагога. Для того щоб реалізувати ідеї фасилітації у своїй діяльності, викладачу необхідно пізнавати себе, розвиватися, будувати свою роботу таким чином, щоб давати можливість студентам виявити себе як індивідуальність; щоб інтереси студентів (прагнення набути знання, вміння та навички) збігалися з інтересами педагога (бажання передати знання, вміння та навички, забезпечити їх засвоєння) [5].

Фасилітація дозволяє організувати продуктивне, результативне заняття і залучити всіх студентів до навчання як до свідомого і творчого процесу. Технологія фасилітації спрямована саме на те, щоб зробити участь студентів зацікавленою, мотивованою, націленою на здобуття освітніх результатів.

У рамках педагогічної фасилітації перед викладачем постають такі завдання, як-от: здійснення діагностики типових та індивідуальних проблем аудиторії (ступінь мотивованості на продовження освіти, інформаційний запит, актуальний рівень професійної компетентності і домагань, готовність навчатися в запропонованій формі, психофізіологічні і соціально-психологічні особливості, попередній освітній та професійний досвід тощо); надання допомоги у самовизначенні та виборі необхідного розвивального в професійно-особистісному відношенні освітнього маршруту і режиму навчання; підтримка в адаптації до умов навчання (склад студентів, зміст, способи роботи з інформацією); створення умов для позитивного настрою та розуміння перспектив професійного та особистісного зростання; формування ситуації міжсуб'єктної взаємодії в ході навчання; надання кожному студенту можливості самовираження і самоствердження у середовищі однокурсників за рахунок презентації власного «Я» і життєвого

досвіду; забезпечення реального розвивального просування в освоєнні освітнього змісту в логіці «ставлення – свідомість – діяльність»; гарантування отримання конкретного освітнього продукту, який можна «перенести» у ситуацію професійної діяльності (проект, програма дій, технологія та ін.); психологічна допомога щодо виходу із ситуації навчання і перспективи подальшого просування в просторі професійної діяльності.

Дослідниця О. Галіцан наголошує, що для здійснення педагогічної фасилітації важливими є насамперед особистісні домінанти педагога як фасилітатора. Професійно-діяльнісні якості – це насамперед уміння розробляти адекватні моделі комунікативної взаємодії у професійному контексті, вільне послуговування механізмами педагогічної підтримки і супроводу особистісного зростання студента чи учня, здатність розробляти оптимальні індивідуальні траєкторії професійного зростання майбутніх фахівців з урахуванням їхніх індивідуальних особливостей [3].

Ф. Мухаметзянова та Р. Хайрутдинов у статті «Про феномен фасилітації у вищій освіті» виділяють три основні функції фасилітатора, якими має оволодіти педагог у вищій [7]: надання «дозованої допомоги» студентам у розвитку їхньої особистості як суб'єкта навчально-професійної діяльності; психолого-педагогічний супровід розроблення контенту навчальних програм та індивідуальних освітніх траєкторій і маршрутів; підтримку традицій у студентській культурі й розвиток іміджу студента університету.

Основними завданнями педагогічної фасилітації у закладі вищої освіти є: розвиток індивідуальності, креативності, суб'єктності студентів; стимулювання та мотивування студентів; надання педагогічної підтримки, супровід та ініціювання різноманітних форм індивідуальної активності студента на всіх етапах педагогічного процесу, у середині яких відбувається особистісне становлення й розвиток студента як суб'єкта навчально-професійної діяльності [4].

Поняття «педагогічна фасилітація» постає як специфічний вид педагогічної діяльності педагога, головними завданнями якого є допомога студентові в усвідомленні себе як самоцінності; підтримка його прагнення до саморозвитку та самореалізації; сприяння розкриттю здібностей та особистісному зростанню, пізнавальних можливостей. Не варто забувати про ціннісне ставлення до людей, національної культури, природи шляхом організації гуманістичного, діалогічного, суб'єкт-суб'єктного спілкування, і, звичайно, створювати атмосферу безумовного прийняття, розуміння та довіри [9].

Принципи фасилітації, якими керується викладач у процесі взаємодії зі студентами: емпатія,

толерантність, увага, розуміння, співпереживання та співчуття, довіра до природних здібностей особистості, якими вона користується неусвідомлено; безумовне прийняття; позитивна установка на діяльність; заохочення оптимізму студента [5].

Важливим складником для педагога на етапі формування у собі фасилітатора є розвиток конгруентності, що полягає в необхідності свідомого ставлення до студентів як суб'єктів навчально-професійної діяльності, рефлексії всіх етапів взаємодії з ними та самої моделі спілкування, у прийнятті навчальної ситуації та власних почуттів до студентів. Не менш важливими якостями для викладача-фасилітатора є атрактивність та асертивність. Атрактивність – прагнення людини формувати позитивне ставлення до себе з боку інших людей через власне позитивне ставлення до цих людей, щирість і відкритість. Асертивність – комплексне відчуття впевненості у собі, у власних силах. Упевненість проявляється як стабільне позитивне ставлення до власних навичок і здібностей. Асертивність допомагає фасилітатору вести за собою групу, а позитивна віра у себе мотивує інших людей вірити у власні сили [1].

Здійснюючи технологію фасилітації, викладачу бажано використовувати такі ефективні прийоми у взаємодії зі студентами: бути дружнім, доброзичливим і чуйним; виражати підтримку студентам, підбадьорювати їх; висловлювати свої почуття і звертати увагу на почуття інших; демонструвати високу мотивацію до змін; дотримуватися демократичного партнерського стилю спілкування та мотивувати й заохочувати до нього студентів; забезпечувати промовцю стимулюючу аудиторію; зберігати єдність групи завдяки компромісам, визнанню помилок; звертати увагу на потреби та інтереси студентів; зменшувати напругу в групі через використання гумору, перерв; конструктивно реагувати на критику та служити зразком для наслідування; підтримувати відкриту дискусію, звертаючись до «мовчазних» членів групи, пропонувати обов'язкову участь у спілкуванні; пояснювати сказане, використовувати перефразування; реалізувати індивідуальний підхід до студентів; сприймати ідеї від групи, демонструвати увагу.

Узагальнюючи позиції сучасних дослідників (О. Андреев, О. Кондрашихіна, О. Шахматова), К. Шевченко виділяє такі найбільш значущі характеристики педагогічної фасилітативної взаємодії (модифіковано відповідно до змісту, потреб вищої школи): *Снівпраця*. Взаємодія викладача зі студентами та студентів між собою ґрунтується на розумінні й підтримці. Організація діяльності та взаємодії спрямована на конструктивне вирішення проблемних завдань, педагогічних конфліктів; *Власна позиція*. За кожним студентом визнається

право на власну думку, позицію, що має на увазі щире зацікавлення у думці інших і не нав'язуванні власної думки; *Індивідуальність і рівність*. Кожен суб'єкт визнається неповторною особистістю, рівною серед інших у вияві своєї індивідуальності; *Саморозкриття*. Фасилітатор педагогічно грамотно й відкрито виявляє власні почуття та емоційні переживання, знімаючи психологічні бар'єри відчуженості між учасниками взаємодії; *Залученість кожного до спільної діяльності (партисипативність)*. Співучасть студентів у організації діяльності з викладачем, спільне прийняття рішень про форми, способи і норми здійснення взаємодії, колективна відповідальність за прийняті рішення; *Організація простору*. Фасилітативна організація простору дозволяє вільно встановлювати зоровий контакт, виконувати спільні дії, обмінюватися вербальними і невербальними засобами комунікації, емоційними станами, забезпечуючи зворотний зв'язок і взаєморозуміння [5].

Технологія педагогічної фасилітації передбачає, що викладач ЗВО володіє у застосуванні різними ресурсними техніками. Найпоширеніші з них – Open Space («Відкритий простір»), World Café («Всесвітнє кафе»), Future Search («Пошук майбутнього»), Appreciative Inquiry Summit («Саміт позитивних змін»), Work Out («Вихід за рамки»).

Техніка «Відкритий простір» – це організація процесу комунікації у студентській групі, спрямована на пошук вирішення проблемної ситуації, коли кожен член групи має відповісти на велику кількість приватних запитань інших студентів та знайти спільний компромісний вихід із проблеми. Переваги цієї техніки полягають у тому, що за короткий період часу викладач-фасилітатор отримує велику кількість відповідей, інформації, думок студентів та відбувається згуртування групи, об'єднаної важливою метою. У цій техніці заслуговують на особливу увагу викладача-фасилітатора оригінальні принципи діяльності групи. «1. Хто б не прийшов до цієї групи – це ті люди, які потрібні. 2. Щоб не трапилося – це єдине, що могло відбутися. 3. Коли б це не почалося – це правильний час. 4. Коли це закінчиться, тоді й закінчиться».

Техніка «Всесвітнє кафе» – оригінальний спосіб управління змінами у групі. Протягом неї відбувається збір думок студентів не конкретно щодо якоїсь вузької проблеми, а стратегічного напрямку розвитку групи загалом. Основна увага акцентується на прагненнях та побажаннях студентів. Вони пропонують велику кількість ідей, які відразу обговорюються, піддаються критиці, сумнівам, модифікуються та доопрацьовуються членами групи. Таким чином, концентрується досвід та значний обсяг знань присутніх із певної теми,

створюються умови для взаємного інтенсивного навчання студентів.

Техніка «Пошук майбутнього» полягає в тому, що кожен член групи має представити своє бачення вирішення конфлікту за лаконічною формулою – «Хто, що і як має вчинити». Опісля відбувається рефлексія, узгодження підходів, обговорення, формування єдиного рішення.

Техніка «Саміт позитивних змін» – джерело пробудження потенціалу членів групи. Їм потрібно написати і зачитати для всіх історію свого найбільшого досягнення, успішного розв'язання конфлікту. Важливі позитивні розповіді використовуються як базис для обміну досвідом, інформаційного збагачення, підвищення самооцінки студентів. Ця техніка застосовується для проведення широкого спектра позитивних змін у групі, які полягають також у підвищенні рівня конфліктологічної компетентності, розвитку лідерства, стратегічного планування, переміни культури відносин, удосконалення комунікативних процесів, з'ясування бачення та цінностей студентів, поліпшення якості взаємин у групі тощо.

Техніка «Вихід за рамки» допомагає створити інноваційний інформаційний простір «тут і тепер» без перепон та кордонів, у якому викладач-фасилітатор зможе швидко приймати рішення в активному діалозі зі студентами. Ця техніка пропонує багатогранну варіацію на тему: «Що буде, якщо конфлікт вирішиться таким чином, що...» або «Що буде, якщо Ви у конфлікті почнете/перестанете...». Тобто відбувається своєрідний вихід за межі своєї стандартної рольової поведінки, життєвого сценарію, відповідного патерну. Розігрується вихід за рамки шаблонних функціональних зобов'язань, що стимулює розвиток творчості студентів та викладача.

До найбільш ефективних програм, із допомогою яких можна здійснювати фасилітацію на лек-

ційних і семінарських заняттях, відносимо ZOOM із можливістю об'єднання студентів у творчі групи у сесійних залах із метою розв'язання навчальних задач, а також платформу Mentimeter – як конструктор навчальних завдань та інструмент для збору думок і очікувань студентів усієї групи. Засобом цієї програми на лекції було досліджено спільні для всієї групи студентів цінності сучасного виховання, які було візуалізовано в хмару слів, визначалося ставлення студентів до можливостей використання методів заохочення й покарання зі статистикою зроблених виборів. Наприкінці занять проводимо рефлексію щодо досягнення поставленої мети з допомогою чату, білої дошки програми ZOOM, на якій студенти можуть поставити позначки або ділитися висловлюванням щодо оцінки й рефлексії здійсненої діяльності.

Висновки та перспективи подальших розробок у цьому напрямі. Отже, поняття «фасилітація» – це вид педагогічної взаємодії, що ставить за головну мету діяльності створення сприятливих передумов для реалізації внутрішніх сил кожної особистості, а також забезпечує усвідомлений, інтенсивний і продуктивний розвиток і саморозвиток її учасників.

Таким чином, фасилітуюча позиція викладача закладу вищої освіти полягає не у формуванні особистості за певними шаблонними характеристиками, а у допомозі до саморозвитку на основі врахування власного життєвого досвіду, переконань і прагнень до розв'язання суперечностей. Причому фасилітація для кожного здобувача освіти розбудовується на основі врахування її індивідуального досвіду, життєвих принципів, уподобань тощо. Перспективи подальших досліджень вбачаємо в більш ґрунтовному розгляді особистісних домінант викладача-фасилітатора.

ЛІТЕРАТУРА

1. Березка С.В. Педагогічна фасилітація у ЗВО: теоретичні аспекти підготовки особистості викладача. *Педагогічна та вікова психологія*. 2019. № 4. Т. 2. URL: http://www.tpsjournal.kpu.zp.ua/archive/4_2019/part_2/3.pdf.
2. Волкова Н.П. Інтерактивні технології навчання у вищій школі : навчально-методичний посібник. Дніпро : Університет імені Альфреда Нобеля, 2018. 360 с.
3. Галіцан О.А. Формування педагогічної фасилітації майбутніх учителів у процесі навчання у вищому навчальному закладі : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. : 13.00.04. Одеса, 2010. 21 с.
4. Кондрашихіна О.О. Формування здатності до фасилітаційних впливів у майбутніх практичних психологів : дис. ... канд. психол. наук : спец. : 19.00.07. Київ, 2004. 190 с.
5. Кошечко Н.В. Фасилітація як інноваційна технологія управління педагогічними конфліктами у закладах вищої освіти. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2018. Серія «Педагогіка», № 2 (8), с. 24–29.
6. Левченко О.О. Фасилітативна діяльність педагога в контексті суб'єкт-суб'єктного підходу в педагогічній діяльності. *Вісник Житомирського державного університету. Серія «Філософські науки»*. 2008. № 39. С. 23–26.
7. Мухаметзянова Ф., Хайрутдінов Р. Про феномен фасилітації у вищій освіті. URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/o-fenomene-fasilitatsii-v-vysshem-obrazovanii>.

8. Трофименко А. Фасилітаційна компетентність як невід’ємна складова професійної компетентності сучасного вчителя. URL: <https://repository.sspu.edu.ua/bitstream/123456789/11299/1/Trofymenko.pdf>.
9. Фісун О.В. Педагогічна фасилітація як багатозначний феномен. *Засоби навчальної та науково-дослідної роботи*. 2010. Вип. 34. С. 133–139.

REFERENCES

1. Berezka, S.V. (2019). Pedagogical facilitation in higher education institutions: theoretical aspects of teacher training. [Pedagogical facilitation in higher education institutions: theoretical aspects of teacher training]. *Pedagogical and age psychology*, No. 4, Tom 2 – *Pedagogical and age psychology*, Volume 2. Retrieved from: http://www.tpsjournal.kpu.zp.ua/archive/4_2019/part_2/3.pdf.
2. Volkova, N.P. (2018). Interaktyvni tekhnolohii navchannia u vyshchii shkoli: navchalno-metodychnyi posibnyk [Interactive learning technologies in higher schools: educational and methodological manual]. Dnipro: Alfred Nobel University, 2018. 360 p.
3. Halitsan, O.A. (2010). Formuvannia pedagogichnoi fasylytatsii maibutnikh uchyteliv u protsesi navchannia u vyshchomu navchalnomu zakladi: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ped. nauk: spets. 13.00.04 «Teoriia i metodyka profesiinoi osvity» [Formation of pedagogical facilitation of future teachers in the process of studying at a higher educational institution: autoref. thesis for obtaining sciences candidate degree ped. sciences: spec. 13.00.04 “Theory and methodology of professional education”]. Odesa, 2010. 21 p.
4. Kondrashykhina, O.O. (2004). Formuvannia zdatsnosti do fasylytatsiinykh vplyviv u maibutnikh praktychnykh psykholohiv: dys. ... kand. psykhol. nauk: spets. 19.00.07 «Pedagogichna ta vikova psykholohiia» [Formation of the ability to facilitative influences in future practical psychologists]. Kyiv, 190 s.
5. Koshechko, N.V. (2018). Fasylytatsiia yak innovatsiina tekhnolohiia upravlinnia pedagogichnymy konfliktamy u zakladakh vyshchoi osvity [Facilitation as an innovative technology for managing pedagogical conflicts in higher education institutions]. *Bulletin of Taras Shevchenko Kyiv National University. Series: Pedagogy*, 2 (8), p. 24–29.
6. Levchenko, O.O. (2008). Fasylytatyvna diialnist pedahoha v konteksti subiekt-subiektnoho pidkhodu v pedagogichnii diialnosti [Facilitative activities of the teacher in the context of the subject-subject approach to pedagogical activities]. *Bulletin of Zhytomyr State University. Series “Philosophical Sciences”*. № 39. S. 23–26.
7. Mukhametzianova F., Khairutdinov R. Pro fenomen fasylytatsii u vyshchii osviti [About the phenomenon of facilitation in higher education]. Retrieved from: <https://cyberleninka.ru/article/v/o-fenomene-fasylytatsii-v-vyshhem-obrazovanii>.
8. Trofymenko, A. Fasylytatsiina kompetentnist yak nevidiemna skladova profesiinoi kompetentnosti suchasnoho vchytelia [Facilitation competence as an integral component of the professional competence of modern teachers]. Retrieved from: <https://repository.sspu.edu.ua/bitstream/123456789/11299/1/Trofymenko.pdf>.
9. Fisun, O.V. (2010). Pedagogichna fasylytatsiia yak bahatoznachnyi fenomen. *Zasoby navchalnoi ta naukovy-doslidnoi roboty* [Pedagogical facilitation as a multi-valued phenomenon. Means of educational and research work]. Vol. 34, p. 133–139.